

LUNDS
UNIVERSITET

Sociologiska institutionen

”Eller det är väl så, att de tvingas in i en lösning som de inte
väljer att ha”

En kvalitativ studie av ett kontantfritt samhälles följder för personer som omfattas av LSS.

Författare: Malva Kauranen

Kandidatuppsats: SOCK04, 15 hp

Höstterminen 2019

Handledare: Rasmus Ahlstrand

Författare: Malva Kauranen

Titel: ”Eller det är väl så, att de tvingas in i en lösning som de inte väljer att ha” - En kvalitativ studie av ett kontantfritt samhälles följder för personer som omfattas av LSS.

Kandidatuppsats: SOCK04, 15 hp

Handledare: Rasmus Ahlstrand

Sociologiska institutionen, höstterminen 2019

Vi betalar i allt mindre utsträckning med kontanter i Sverige, något som leder till strukturella förändringar. Dessa tar sig uttryck i att bankomater plockas bort och affärer slutar hantera kontanter. Personer med funktionsnedsättningar omnämns som en särskilt utsatt grupp i ett kontantfritt samhälle, speciellt när tillgången till digitala betalningsmedel är begränsad. Samtidigt har Sverige en ambitiös lagstiftning i form av lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS), vars intention är att de som omfattas av lagen ska kunna bli självständiga och kunna vara delaktiga i samhället. Syftet med uppsatsen är att undersöka vad ett kontantfritt samhälle innebär för personer som har insatser enligt LSS och samtidigt analysera drivkrafterna bakom ett kontantfritt samhälle. Den teoretiska utgångspunkten är därför det som inom funktionshinderforskningen omnämns som den sociala modellen, som utgår från funktionshinder som skapade av samhället. Denna används i kombination med Webers handlingstyper och en ny-institutionalistisk begreppsapparat för att analysera utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle. Jag har med en kvalitativ ansats och genom semistrukturerade intervjuer samlat in material om hur kontantbundenheten och hur tillgången till digitala betalningsmedel ser ut bland personer som omfattas av LSS. Min slutsats är att utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle kan förstås som en följd av bankers och andra kontanthandlingsföretags rationella handlande enligt marknadsprinciper. Detta i sin tur riskerar att skapa sämre tillgänglighet, delaktighet och därmed minska självständigheten för personer som omfattas av LSS.

Nyckelord: LSS, ett kontantfritt samhälle, den sociala modellen, organisatoriskt fält, likformighet.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	<u>1</u>
1.1 Syfte och frågeställningar	<u>2</u>
1.2 Översikt av tidigare forskning inom området.....	<u>2</u>
1.3 Avgränsningar	<u>3</u>
2. Bakgrund	<u>4</u>
2.1 Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS)	<u>4</u>
2.2 Det kontantfria samhället.....	<u>5</u>
2.3 Det kontantfria samhället för personer som omfattas av LSS	<u>6</u>
2.4 Begreppsdefinition.....	<u>7</u>
3. Teori	<u>8</u>
3.1 Den sociala modellen.....	<u>8</u>
3.2 Webers fyra handlingstyper.....	<u>10</u>
3.3 Isomorfism och politisk inbäddning	<u>10</u>
3.4 Organisatoriska fält.....	<u>12</u>
4. Metod	<u>12</u>
4.1 Kvalitativ ansats och valet av semistrukturerade intervjuer	<u>13</u>
4.2 Etiska reflektioner.....	<u>13</u>
4.3 Urval	<u>15</u>
4.4 Analysmetod.....	<u>16</u>
5. Analys och diskussion: drivkrafter bakom det kontantfria samhället och hur det påverkar personer som omfattas av LSS	<u>17</u>
5.1 Barriärer i ett kontantfritt samhälle: kontantbundenhet och tillgång till digitala betalningsmedel	<u>17</u>
5.2 Drivkrafter bakom det kontantfria samhället.....	<u>27</u>
6. Slutsats	<u>29</u>
Referenser.....	<u>31</u>
Bilagor.....	

1. Inledning

I svenska skyltfönster, butiker och kassor går det i allt större utsträckning att finna lappar i stil med "Endast kortbetalningar". Sverige är ett av de länder i världen där vi i lägst utsträckning betalar med kontanter, och kostnaderna för affärsinnehavare att hantera kontanter är höga (SOU 2018:42). För de flesta är det bekvämt att slippa leta efter bankomater för att ta ut kontanter, och istället betala med kort, swish eller andra digitala betalningsmedel. Det finns dock några grupper i samhället som inte tar del av utvecklingen i samma utsträckning. Dessa definieras av länsstyrelserna som personer över 65 år, personer med funktionsnedsättningar och nyanlända (Ehrenberg & Jansson, 2018).

Att skriva min kandidatuppsats om det kontantfria samhället började jag fundera över som sommarvikarie på ett LSS-boende. Brukarna på boendet jag arbetade på hade lindriga funktionsnedsättningar, men jag tyckte att följderna av ett allt mer kontantfritt samhälle var påtagliga i deras vardag. Jag minns speciellt en händelse, med en brukare som vände sig till oss i personalen och bad om stöd med att köpa en konsertbiljett. Företaget som sålde biljetterna hade endast digitala återförsäljare, vilket skapade problem eftersom personen saknade möjlighet att göra köp över internet. Om företaget haft en fysisk återförsäljare hade vi köpt biljetterna där, men istället blev det en lång och komplicerad process. Till slut löste vi det genom att vi i personalen stöttade med att ringa till återförsäljarens kundtjänst, samtidigt som personens gode man satt redo med sitt bankID för att legitimera köpet. Skillnaden i att kunna gå till en återförsäljare och själv köpa biljetten, till att behöva stöd av minst tre personer för att köpa samma biljett, innebar en förskjutning i personens möjlighet till självständighet. Efter denna händelse blev jag nyfiken på vilka följder kontantbundenhet kan ha i ett kontantfritt samhälle.

Frågan är också intressant i förhållande till att Sverige har en ambitiös lagstiftning i form av LSS. Lagstiftningen syftar till självständighet, delaktighet och valfrihet för personer med funktionsnedsättningar – något som riskerar att minska med ett kontantfritt samhälle. Därför är jag också intresserad av att analysera drivkrafterna bakom det kontantfria samhället. Dels för att förstå mekanismerna bakom utvecklingen, dels för att analysera den diskrepans som potentiellt uppstår mellan ambitionen om delaktighet och självständighet och kontantbundna gruppers verklighet.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka vad ett kontantfritt samhälle innebär för personer som har insatser enligt LSS. Personer med funktionsnedsättningar omnämns som en särskilt utsatt grupp i ett kontantfritt samhälle. Med utgångspunkt i gruppens utsatta position, är syftet också att analysera utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle, samt att visa på de följder ett kontantfritt samhälle innebär för denna grupp. Den övergripande frågeställningen är därför:

- Hur påverkas möjligheten till en självständig vardag för personer som har insatser enligt LSS som en följd av att kontanta betalningsmöjligheter minskar i Sverige?

Följd av ytterligare två frågeställningar:

- Vilka konsekvenser riskerar ett kontantfritt samhälle att få för personer med insatser enligt LSS?
- Varför blir samhället mer kontantfritt, och hur kan drivkrafterna bakom utvecklingen förstås?

1.2 Översikt av tidigare forskning inom området

Länsstyrelserna har i uppdrag att bevaka hur de grundläggande betaltjänsterna fungerar i samhället. Länsstyrelserna fokuserar i hög utsträckning på vilka sociala effekter ett kontantfritt samhälle får. 13 av 21 länsstyrelser bedömde 2017 att personer med funktionsnedsättningar inte har en tillfredsställande tillgång till grundläggande betaltjänster (Ehrenberg & Jansson, 2017). I bevakningen framgår det att de som inte kan använda digitala betalningsmedel, saknar tillgång till grundläggande betaltjänster (Ehrenberg & Jansson, 2018). Det har även gjorts utredningar som berör frågan, till exempel SOU 2018:42 *Tryggad tillgång till kontanter: delbetänkande*. I utredningen framgår det att personer med vissa funktionsnedsättningar använder kontanter mer frekvent än övrig befolkning, samt att kontanthantering inte kommer kunna upprätthållas på kommersiell basis (SOU 2018:42).

Inom sociologin har frågan om pengars roll i samhället och följderna av övergången till nya former av pengar studerats under lång tid. Redan Simmel (2004) berörde bland annat frågan om kredit respektive kontanters effekt på konsumtionen. Han menade att kredit är mer symboliskt än faktiska pengar, vilket å ena sidan kan leda till att människor spenderar mindre när pengarna är i checkformat, eftersom pengarna då är bundna hos en tredje part. Å andra sidan

kan det leda till större slösaktighet, eftersom värdet blir mer abstrakt när pengarna är i checkformat. Pengar i kontanter ger alltså ett visuellt uttryck för värdet (Simmel, 2004). Även mer nutida sociologisk forskning berör effekten av övergången till nya former av pengar. Exempelvis har Linné (2008) forskat om hur pengars digitalisering förändrar villkoren i människors sociala liv. Linné (2008) menar att olika grupper i samhället har olika tillgång till den nya tekniken för pengar och konsumtion, vilket gör att pengars digitalisering får olika social betydelse för olika grupper.

Forskningen kring LSS är bred och sträcker sig över flera forskningsfält. Bland annat Giertz (2012), forskare i socialt arbete, har studerat vilka villkor, möjligheter och gränser för inflytande och självbestämmande som finns för personer som omfattas av LSS. Giertz (2012) menar att personer som har LSS-insatser i kombination med en god man upplevs ha mindre inflytande och självbestämmande, i jämförelse med de som enbart har LSS-insatser.

1.3 Avgränsningar

Inom funktionshinderforskningen används begreppet *personer med funktionsnedsättningar* som ett samlingsbegrepp för att beskriva människor som alla möter olika hinder i vardagen. Personer med hörselnedsättningar möter inte samma hinder i vardagen som personer med autism. Med detta i åtanke har jag valt att avgränsa syftet och frågeställningarna till att undersöka vad ett kontantfritt samhälle innebär för personer med insatser enligt LSS. Avgränsningen gjordes på framförallt följande tre grunder.

Dels gjordes avgränsningen med förhoppning om att LSS är användbar ur ett analytiskt perspektiv. Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade har höga ambitioner att skapa full delaktighet i samhället för personer som omfattas av lagen, vilket ger en tydlig utgångspunkt för vad resultatet kan ställas i förhållande till. Att avgränsa till LSS innebar också tillgång till begrepp, bland annat självständighet, som var viktiga för analysen. Avgränsningen skapade dessutom möjligheter för mig att veta vilka kanaler jag kunde gå genom för att samla in material. Vidare gjordes avgränsningen i förhållande till de etiska reflektionerna. Studien utgår därför i första hand från personer som arbetar nära personer som har insatser enligt LSS, och inte personer som har insatser enligt LSS själva.

Personer som omfattas av LSS är en stor grupp med individuella skillnader. Utgångspunkten är att materialet ska vara vägledande i att identifiera vilka personer som drabbas i störst utsträckning av ett kontantfritt samhälle, och varför.

2. Bakgrund

2.1 Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS)

Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) trädde i kraft 1994 och riktar sig till personer med störst svårigheter i vardagen (Lindqvist, 2016). Personer som omfattas av LSS¹ identifieras som de:

- “1. med utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd,
2. med betydande och bestående begåvningsmässigt funktionshinder efter hjärnskada i vuxen ålder föranledd av yttre våld eller kroppslig sjukdom, eller
3. med andra varaktiga fysiska eller psykiska funktionshinder som uppenbart inte beror på normalt åldrande, om de är stora och förorsakar betydande svårigheter i den dagliga livsföringen och därmed ett omfattande behov av stöd eller service.” (SFS 1993:387).

Det övergripande syftet med lagen är att ge självbestämmande, valfrihet och skapa “full delaktighet i samhällslivet”, genom att personen själv får bestämma kring assistansens former och omfattning (SFS 1993:387). Personer som omfattas av LSS har rätt till ett antal bestämda insatser, närmare bestämt tio.² För några av dessa insatser, till exempel särskilt boende, upprättas genomförandeplaner. I genomförandeplanen specificeras vardagssysslor som brukaren önskar stöd med, exempelvis tvätt, städ eller handlandet av mat, och på vilket sätt stödet ska vara utformat. Genomförandeplanerna ska uppdateras regelbundet och i dialog med brukaren, och anpassas efter rådande behov. LSS är en lag med hög ambitionsnivå och benämns ofta som unik i sin strävan om att skapa “goda levnadsvillkor”.

Under de senaste åren har LSS debatterats, särskilt insatsen personlig assistans. Kostnaderna för densamma har varit högre än förväntat, och frågan om assistansens utformning har debatterats i riksdagen (se t.ex. Svenska Dagbladet, 2019). Kritiska röster har höjts gentemot de förändringar som regeringen velat genomföra, eftersom de riskerar att leda till sämre livsvillkor för personer med personlig assistans (Klein, 2019). Kritikerna menar att LSS har en

¹ Jag använder personer som omfattas av LSS, personer med insatser enligt LSS och brukare som synonymer för att skriva om de personer som har stöd, service och insatser enligt LSS. Huvudman förekommer senare, och används i den här uppsatsen för att beskriva de personer som omfattas av LSS och har en god man eller förvaltare.

² De tio insatserna enligt LSS är personlig assistans, ledsagarservice, kontaktperson, avlösarservice, korttidsvistelse utanför hemmet/korttidshem, korttidsvistelse utanför hemmet/stödfamilj, korttidstillsyn, boende för barn, ungdomar och vuxna samt daglig verksamhet (Malmö, 2019).

hög ambitionsnivå, men att det inte speglas i verkligheten – något som är relevant att ha i åtanke när det kommer till det kontantfria samhällets följder.

2.2 Det kontantfria samhället

Enligt Sveriges riksbank minskar kontanthantering i Sverige för varje år. Istället pågår en övergång till att digitala betalningsmedel används allt mer (Sveriges riksbank, 2016). Med digitala betalningsmedel menar jag betalningar med exempelvis kontokort eller Swish. Den minskade kontantanvändningen leder till strukturella förändringar som tar sig uttryck i att uttagsautomater plockas bort, bankkontor slutar hantera kontanter och att färre butiker, caféer och restauranger tar emot betalningar i kontanter. Länsstyrelserna bedömer att denna strukturomvandling inte längre är möjlig att bemöta med enstaka punktinsatser som statligt finansierade ombudslösningar (Ehrenberg & Jansson, 2018). Ett av riksbankens uppdrag är att främja ett effektivt betalningssystem, något som riskerar att minska med ett kontantfritt samhälle (Sveriges riksbank, 2017). Subventioneringar till banker eller stärkande av kontanters ställning som lagligt betalningsmedel kan därför bli aktuella för att underlätta kontanthantering och kontantanvändning, för att på så vis säkerställa effektiviteten (Sveriges riksbank, 2017).

Sedan andra hälften av 1900-talet har marknaden för banker förändrats avsevärt genom avregleringar, något som har lett till att konkurrensen på bankmarknaden har ökat (Larsson & Sjögren, 1995). Likaså är banker i högre utsträckning idag så kallade bankaktiebolag. De fyra största bankerna i Sverige idag - Svenska Handelsbanken, Nordea, SEB och Swedbank - är alla bankaktiebolag och drivs därför med ett vinstintresse (Svenska bankföreningen, 2019). Även Bankomat AB, som är ansvarig för uttagsautomaterna runt om i Sverige, ägs av ett flertal storbanker.

Företag som hanterar och tar emot betalningar i kontanter påverkas av att allt färre betalningar görs med kontanter, eftersom kontanthantering då blir allt dyrare. Dessa företag har ingen skyldighet att ta emot kontanter, då kontanters ställning som lagligt betalningsmedel inte är tvingande (SOU 2018:42). Organisationer som bedriver samhällsservice, exempelvis sjukvården, har än så länge större skyldighet att ta emot kontanter (Riksbanken, 2017). Att kontanthantering i stort sett sker på kommersiell basis, gör att det ligger i bankers, företags, och andra kontanthanteringsföretags intresse att rationalisera bort kostnader för kontanthantering ur sin verksamhet (SOU 2018:42).

Den minskade kontanthanteringens får också sociala konsekvenser genom att det minskar tillgången till betaltjänster för äldre, personer med funktionsnedsättningar och nyanlända (Ehrenberg & Jansson, 2018). För den majoritet av befolkningen som inte har några problem med att använda digitala betalningsmedel innebär övergången till ett kontantfritt samhälle i vardagen ingen större förändring, även om det finns regionala skillnader. De regionala skillnaderna är också intressanta att ha i åtanke när det kommer till effekterna som ett kontantfritt samhälle får för personer med insatser enligt LSS - personer som bor i mindre orter kanske märker av effekterna mer.

2.3 Det kontantfria samhället för personer som omfattas av LSS

Personer som omfattas av LSS är en bred grupp med stora individuella skillnader, vilket innebär att ett kontantfritt samhälle förenklar vardagen för vissa, medan det riskerar att öka utanförskapet för andra. Länsstyrelserna menar att de som har svårt att använda sig av digitala betaltjänster som en följd av funktionsnedsättningen riskerar att hamna i ett utanförskap i ett kontantfritt samhälle (Ehrenberg & Jansson, 2018). Vidare bedömer länsstyrelserna att personer som saknar tillgång till fungerande digitala lösningar och personer med vissa kognitiva funktionsnedsättningar påverkas i högst utsträckning av ett kontantfritt samhälle (Ehrenberg & Jansson, 2018).

Något som också kan påverka i vilken utsträckning en person kan ta del av digitala betalningsmedel är om personen har en ställföreträdare, det vill säga en god man eller förvaltare. Rätten till en ställföreträdare finns då en person "på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person" (SFS 1949:381). Skillnaden på att ha en god man och förvaltare är att en person som står under förvaltarskap saknar rättshandlingsförmåga (SFS 1949:381). Det innebär bland annat att personen inte kan ingå avtal, vilket i förlängningen betyder att personen inte kan ha mobilt bankID eller genomföra köp på internet. Hur uppdraget utformas beror på de behov som huvudmannen har, det vill säga personen som står under förvaltar- eller godmanskap. Vanligt förekommande är att den gode mannen eller förvaltaren betalar fasta kostnader, som hyra och räkningar. Vid sidan av detta har huvudmannen ett personligt konto som hen disponerar fritt. Ställföreträdaren ger antingen kontanter eller sätter in pengar på ett betalkort.

2.4 Begreppsdefinition

Funktionshinderforskningen är ett forskningsområde som forskar kring grupper med ett begränsat inflytande och påverkansmöjligheter i samhället. Detta riskerar att återspeglas också i vårt sätt att prata och skriva om funktionshinder och funktionshindrade. Jag menar därför att det är viktigt att använda en begreppsapparat som inte ytterligare förstärker eventuell stigmatisering. Valen av begrepp är grundade på en läsning av litteratur tillhörande funktionshinderforskningen, men har också influerats av respondenterna.

Funktionsnedsättning, funktionshinder, handikapp och funktionsvariation

En första distinktion är den mellan funktionsnedsättning och funktionshinder. Funktionsnedsättning syftar till en kroppslig företeelse, till exempel nedsatt syn. Funktionshinder å andra sidan uppstår om samhället inte är anpassat efter den nedsatta funktionen. Detta innebär att ett synfel som kan lindras med ett par glasögon inte blir ett funktionshinder. Begreppet funktionshinder relaterar till relationen mellan individ och samhälle, och är inte något som en person kan vara i sig, utan något som personen blir (Danermark, 2005).

Handikapp användes förr som en samlingsterm, precis som funktionsnedsatta och funktionshindrade används idag. 2007 valde Socialstyrelsen att sluta använda begreppet handikapp, eftersom det ansågs vara föråldrat och ha negativa konnotationer.

På senare år har funktionsvariation börjat användas desto mer. Detta begrepp är i hög utsträckning utbytbart mot det mer vedertagna funktionsnedsättning, men inte alltid. Funktionsvariation är sprunget ur poststrukturalismen, och ifrågasätter den binära uppdelningen som görs i användandet av funktionsnedsättning. Termen funktionsnedsättning utgår från att det finns en normativ kropp, och personer med funktionsnedsättningar ställs i förhållande till denna (Solvang, 2005). Genom att använda sig av funktionsvariation antas istället att alla kroppar fungerar olika, och funktionshindrade personer ses inte som avvikande i förhållande till en normativ kropp. Funktionsvariation är ett användbart begrepp, men det riskerar också att flytta för stor del av fokus till språkbruk som maktutövning, istället för att fokusera på resursfördelningens roll i att samhället ska vara tillgängligt för alla.

Jag har i denna uppsats valt att använda mig av funktionsnedsättning, funktionshinder, och personer med funktionsnedsättningar.

3. Teori

Jag har använt mig av teorin om den sociala modellen för att analysera hur ett kontantfritt samhälle påverkar personer som omfattas av LSS. Den sociala modellen fokuserar på hur samhällets utformning, i den här uppsatsens fall i form av ett kontantfritt samhälle, skapar barriärer för samhälleligt deltagande.

Den sociala modellen kan jämföras med ett dels biologiskt och dels ett poststrukturellt synsätt på funktionshinder. Det biologiska synsättet betonar kroppen och individen, vilket är tydligt i det som benämns den medicinska eller individuella modellen. I den medicinska modellen ses funktionsnedsättning som en avvikelse i medicinska termer, något som ska botas eller rättas till. Om avvikelsen inte går att rätta till eller bota, ses det som ett handikapp (Oliver, 1990). Poststrukturalismen syftar till att analysera normalitet och makt (Solvang, 2005). Som tidigare nämnt görs detta bland annat genom att frånga den binära uppdelningen av normativ kropp och funktionsnedsatt kropp, och istället utgå från att alla kroppar är funktionsvarierade. Ett poststrukturellt synsätt hade också kunnat appliceras och fått ett liknande resultat, men en fördel med den sociala modellen är att den tydligt tar avstamp i sociala, ekonomiska och politiska förhållanden, vilket lämpar sig väl för uppsatsens syfte.

För att analysera utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle har jag använt mig av Webers handlingstyper samt begreppen isomorfism, politisk inbäddning och organisatoriska fält. Begreppet isomorfism och organisatoriskt fält är sprunget ur nyinstitutionell teori. Nyinstitutionell teori beskrivs som ett teoretiskt ramverk som använts för att förklara och beskriva myter om rationalitet och förgivettagna praktiker, och nyansera bilden av organisationer som strikt rationella (Johansson, 2009). Nyinstitutionell teori förkastar inte att organisationer är målinriktade, men fokuserar även på andra delar. Dessa sammansatt syftar till att förklara varför allt fler organisationer väljer att sluta att ta emot kontanter. Fördelen med ett nyinstitutionellt ramverk är att det hjälper till att skapa en nyanserad bild, och inte ensidigt fokuserar på att organisationer är rationella. Eftersom organisationer består av människor, och människor inte alltid handlar rationellt, är det rimligt att anta att organisationer inte heller gör det.

3.1 Den sociala modellen

Teorin om den sociala modellen uppstod som en motpol till den medicinska modellen. Den sociala modellen fokuserar på de barriärer som skapas av samhället för personer med olika

former av funktionsnedsättningar, vilket i sin tur skapar funktionshinder. Teorin bortser inte från funktionsnedsättningen, men menar istället att det är samhällets utformning som inte tar i beaktande att det finns personer med funktionsnedsättningar, och därmed skapar funktionshinder. Den betonar också att personer med funktionsnedsättningar inte slumpmässigt påverkas av samhällets utformning, utan att de drabbas systematiskt. Därför går också funktionsnedsättning att förstå som en förtrycksgrund (Oliver, 1990). Fokus förflyttas från individen och kroppen, till samhället och barriärer.

Den sociala modellen menar att funktionsnedsättningar tar olika uttryck beroende på hur de sociala, ekonomiska och politiska systemen är utformade. LSS kan tolkas som ett socialt system som syftar till självständighet och valfrihet för personer med vissa funktionsnedsättningar. Jag tolkar det som att i vilken grad lagstiftningen, eller det sociala systemet, åstadkommer detta är avhängigt på hur de ekonomiska och politiska systemen är utformade. Shakespeare (2006) delar bilden av att samhället ska sträva efter självständighet och valfrihet, men menar också att det alltid kommer finnas hinder för personer med funktionsnedsättningar att leva på likvärdiga villkor, som en följd av funktionsnedsättningen. Vidare menar Shakespeare (2006) att alla människor är beroende av andra personer, och att det är en oundviklig del av att vara människa. Debatten får inte förskjutas för långt åt att sträva efter självständighet, eftersom det inte alltid är önskvärt (Shakespeare, 2006).

Den sociala modellen menar att samhällets utformning skapar barriärer, som gör att personer blir funktionshindrade. Barriärer inom den sociala modellen är dels barriärer som skapas i form av bristande fysisk tillgänglighet, men handlar också om institutionella och strukturella barriärer som tar sig uttryck på olika sätt i personers vardag (Lindqvist, 2016). Institutionella och strukturella barriärer används ibland synonymt, men jag kommer använda institutionella barriärer som ett begrepp där diskriminering tar sig uttryck i lagar, och strukturella barriärer som ett begrepp där diskriminering sker indirekt genom antingen normer, värderingar eller resursfördelning. Båda dessa är av systematisk karaktär. Ett exempel på en strukturell barriär är när personer med någon form av funktionsnedsättning inte får den hjälp de har rätt till i skolan, vilket leder till att de inte kan delta i undervisningen på likvärdiga villkor. En annan form av strukturell barriär är när insatser enligt LSS bortprioriteras i kommuners budget som en följd av för lite resurser, vilket leder till sämre förutsättningar för personer med insatser enligt LSS.

3.2 Webers fyra handlingstyper

I den här uppsatsen skriver jag om organisationer som aktörer. Detta gör jag utifrån förståelsen av att organisationer består av människor som i sin tur handlar på organisationens vägnar. Organisationer existerar inte oberoende av människors handlingar, men samtidigt är de handlingar som människor gör i förhållande till organisationen formade av de villkor som organisationen sätter upp (Ahrne, 1999a). De villkor som organisationer sätter upp är delvis formade av organisationernas mål. Ahrne (1999b) menar att ett typiskt mål för företag är att ge vinst till ägarna.

Weber definierar fyra handlingstyper. Dessa beskrivs som mål- och värderationella, traditionella och affektuella. I förhållande till de målrationala och värderationella handlingarna anses de traditionella och affektuella som irrationella. En målrational handling syftar till att uppnå ett visst mål genom beräkningar (Weber, 1983). Aktiebolagen har ett mål - aktieutdelning - och handlar därefter. Jag tolkar det som att det målrationala handlandet, i och med att det utgår från beräkningar, kan vara av ekonomisk art.

Likaså utgår den värderationella handlingen från en tro på ett visst värde, till exempel ett religiöst, politiskt eller etiskt sådant. I det värderationella handlandet finns också uppsatta mål, men de skiljer sig från de strikt målrationala (Weber, 1983). Målen som sätts upp i ett värderationellt handlande är alltså värderingsmässiga. Till exempel har lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade värderingsmässiga mål.

Weber (1983) menar att då någon handlar målrationalt, och det finns två konkurrerande mål med olika konsekvenser, kan valet mellan dessa göras med värderationella överväganden. Ett exempel i förhållande till uppsatsens ämne kan vara om banker också har det värderationella målet att vara en samhällsservice. Samhällsservicen minskar med avvecklad kontanthantering, och då kanske det blir avgörande i huruvida kontanthanteringen avvecklas eller inte. I verkligheten är sociala handlingar oftast en sammansättning av handlingstyperna, och handlingstyper ska förstås som ett verktyg för sociologiska syften (Weber, 1983).

3.3 Isomorfism och politisk inbäddning

Begreppet isomorfism är sprunget ur nyinstitutionell teori, och syftar till att förklara varför organisationer på ett så kallat *organisatoriskt fält* homogeniseras, det vill säga att de i större utsträckning likformas och handlar på liknande sätt. Även om utgångspunkten för denna

uppsats är att företag är målrationella organisationer, vill jag nyansera bilden av dem som strikt rationella. Därför menar jag att det är användbart att sammanfoga Webers handlingstyper och ett nyinstitutionellt ramverk. Isomorfism är en begränsande process, som gör att organisationer som befinner sig på samma fält, allt mer kommer likna varandra. DiMaggio och Powell (1983) beskriver tre isomorfiska processer: tvingande, mimetisk och normativ isomorfism.

Tvingande isomorfism är en följd av formell och informell press som sätts på organisationer av en dominerande aktör inom fältet (DiMaggio & Powell, 1983; Stern, 1999). Pressen kan bland annat härledas till lagar. Detta har likheter med det som benämns politisk inbäddning. Tanken att ekonomin är politiskt inbäddad handlar om att ekonomisk aktivitet regleras politiskt (Daoud och Larsson, 2014). Hur ekonomisk aktivitet regleras skiljer sig från land till land. Det ekonomiska systemet, kapitalismen, ter sig alltså olika beroende på hur den regleras. Därför är det relevant att lyfta fram hur de sociala, ekonomiska och politiska systemen är utformade, om än utan ambitionen att skapa en heltäckande bild. Att fokusera på den politiska inbäddningen innebär också att lyfta fram politiska maktförhållande, och framförallt då maktförhållande mellan olika ekonomiska aktörer, staten och samhällsklasser (Daoud & Larsson, 2014). Personer med funktionsnedsättningar är generellt en resurssvag grupp med begränsat inflytande över politiken. Därför är det särskilt relevant att analysera hur den politiska inbäddningen påverkar gruppen.

Mimetisk isomorfism handlar om hur organisationer hanterar en situation som de upplever osäker. När en organisation inte vet hur de ska hantera en situation kan de välja att handla likartat som ett annat företag har gjort i en liknande situation. Organisationer vill gärna också förändras i samma riktning som företag på samma fält som de ser som förebilder eller mer legitima (DiMaggio & Powell, 1983). DiMaggio och Powell (1983) menar att likformigheten ökar på grund av organisationers strävan efter legitimitet, och inte som en följd av deras strävan efter rationalitet och effektivitet.

Den tredje isomorfiska processen är den som benämns som *normativ isomorfism*. Denna process härstammar från professionaliseringen av yrken, och att personer tillhörande fältet också socialiseras in på detta organisatoriska fält (DiMaggio & Powell, 1983). På organisatoriska fält är vissa normer och värderingar styrande, något som bidrar till likformigheten.

3.4 Organisatoriska fält

De isomorfiska processerna sker på ett organisatoriskt fält. Svensson (2013) definierar organisatoriskt fält som ”en metafor för organisationer inom samma område som sysslar med ungefär samma saker” (2013: 75). I denna uppsats utgår jag från att det organisatoriska fältet är de aktörer som är relevanta i förhållande till frågan om kontanthantering, till exempel banker och butiker. Homogeniseringen handlar om varför dessa verksamheter väljer att sluta ta emot kontanter.

Stern (1999) särskiljer på tekniska och institutionella organisatoriska fält. För organisationer som tillhör institutionella fält, det vill säga organisationer vars produkter är svåra att mäta i form av kvalitet och kvantitet, är legitimitet viktigare än effektivitet (Stern, 1999). Organisationer på institutionella fält konkurrerar ”genom att utveckla sin förmåga att handskas med institutionella krav”, och legitimitet förstås som ett konkurrensmedel (Stern, 1999: 81). Jag menar att banker kan analyseras utifrån att de tillhör ett institutionellt fält, eftersom de i hög grad är beroende av legitimitet för att bedriva sin verksamhet.

Samtidigt går banker mot en utveckling som inte stämmer överens med idén eller föreställningen om vad en bank är (Linde & Svensson, 2013). Detta är också vad Johansson (2009) benämner som en institutionaliserad föreställning om vad en organisation är. Människor förväntar sig att banker ska tillhandahålla kontanter, men när allt färre banker gör detta motsvaras inte verkligheten av förväntningar (Linde och Svensson, 2013). Frågan som följer är om banker därigenom riskerar att minska sin legitimitet. Finns det en risk att banker, i strävan efter vinst, gör sig själva en björntjänst och gör sig själv irrelevanta?

4. Metod

Precis som Ahrne och Svensson (2011) påpekar är samhällsforskare ”intresserade av att få kunskap om de samhälleliga villkor som påverkar och styr människors handlingsmöjligheter och motiv för att göra saker” (2011: 10).

I denna uppsats är jag som tidigare nämnt intresserad av att studera hur ett kontantfritt samhälle, det vill säga de samhälleliga villkoren, påverkar personer som omfattas av LSS och formar deras handlingsmöjligheter. Jag har arbetat efter två parallella processer under uppsatsens gång. Den ena har varit att göra en övergripande litteraturläsning, den andra har varit att samla in empiriskt material genom semistrukturerade intervjuer.

4.1 Kvalitativ ansats och valet av semistrukturerade intervjuer

Uppsatsen syftar till att undersöka vad ett kontantfritt samhälle innebär för personer som har insatser enligt LSS. Jag har intervjuat personer som omfattas av LSS och andra med insyn i frågan, och som Patel och Davidsson (2019) påpekar är en kvalitativ ansats lämplig för att undersöka frågor rörande människors upplevelser. Jag anser också att en fördel med kvalitativ ansats i förhållande till en kandidatuppsats omfattning är att den är av utforskande karaktär, det vill säga att man lär sig mer om fenomenet i fråga under undersökningens gång (Patel & Davidsson, 2019). För att exemplifiera, under den första intervjun insåg jag att frågan om att kunna ha mobilt bankID och Swish spelar stor roll för brukarnas möjlighet till självständighet, framförallt för yngre personer. Detta var inte något jag hade med i min första intervjuguide, men i följande intervjuer tog jag med frågor om mobilt bankID, eftersom jag tyckte det var en ansats värd att utforska.³ En utgångspunkt för avgränsningen å andra sidan var att materialet skulle vara vägledande för att identifiera vilka personer som drabbas i störst utsträckning av ett kontantfritt samhälle, vilket också gör den kvalitativa ansatsens utforskande karaktär lämplig.

Valet av semistrukturerade intervjuer grundades delvis på att kvalitativ metod ansågs som lämpligast för studien. Valet av semistrukturerade intervjuer grundade sig också på respekt för den tredje part som intervjun berör, det vill säga personen som har insatser enligt LSS. Eftersom det var möjligt att undanröjande information om denna skulle komma fram var det inte etiskt försvarbart att göra gruppintervjuer. Ytterligare en motivering till valet av semistrukturerade intervjuer är den inbyggda flexibiliteten och möjligheten att ställa följdfrågor, något som inte är möjligt vid till exempel textanalys (Bryman, 2011).

4.2 Etiska reflektioner

Under arbetet med uppsatsen har jag funderat mycket på etiska överväganden. Jag har genomfört intervjuer med personer som tillhör olika grupper med insyn i frågan om hur ett kontantfritt samhälle påverkar personer med insatser enligt LSS. Samtliga deltagare i intervjustudien har god kunskap om LSS, vilket innebär att de är medvetna om den sekretess som gäller kring personer som har insatser enligt LSS. Ingen undanröjande information om tredje part har lämnats ut, det vill säga att personer inte har namngetts eller annan information

³ Se bilaga 2 och 3.

som kunnat vara avslöjande om deras identitet, har lämnats ut. Intervjuerna har syftat till att få fram erfarenheter som delas av en grupp människor och inte individerna i sig.

I lagen om etikprövning av forskning som avser människor står det att “om forskningspersonen kan antas ha särskilda svårigheter att ta till vara sin rätt, ska frågor om information och samtycke ägnas särskild uppmärksamhet vid etikprövningen” (Etikprövningsmyndigheten, 2019). De etiska dilemman som kan finnas när det gäller att intervjua personer med funktionsnedsättningar finns framförallt då det handlar om personer som inte har möjlighet att lämna ett giltigt samtycke. För att ett samtycke ska vara giltigt krävs det bland annat att det ska vara frivilligt lämnat, att informationen ska vara tydlig och förståelig och att det är möjligt att ta tillbaka samtycket (Etikprövningsmyndigheten, 2019). För personer som har någon grav form av kognitiv funktionsnedsättning, till exempel utvecklingsstörning eller förvärvat hjärnskada, kan dessa kriterier vara svåra att uppnå, därför valde jag att inte intervjua personer som tillhör gruppen. De etiska övervägandena gjordes också inom ramen för en kandidatkurs, och hade förmodligen sett annorlunda ut om omfattningen av uppsatsen varit en annan.

Under urvalet märkte jag att det finns svårigheter med de etiska riktlinjer som Etikprövningsmyndigheten satt upp. Jag tog kontakt med en intresseförening för personer med intellektuella funktionsnedsättningar, och fick genom respondenten som kallas ombudsmannen reda på att det fanns en person i föreningen som ville berätta om sina erfarenheter av hur bankärenden fungerar för personer med intellektuell funktionsnedsättning och rörelsehinder. Jag hade på förhand blivit rädd och därefter valt att inte intervjua personer som har insatser enligt LSS, eftersom jag skriver den här uppsatsen inom ramen för en kandidatkurs och att studien därför inte skickas in för etikprovning. När en person med insatser enligt LSS nu sökte sig till mig, menar jag att det hade varit egendomligt om jag hade tackat nej till intervjun. Personen tillhör gruppen vars erfarenheter min uppsats syftar till att fånga och intervjun gav mig rikt material. Under intervjutillfället förstod jag dock att personen enbart hade ett rörelsehinder, och inte en intellektuell funktionsnedsättning, vilket innebär att det inte fanns några etiska dilemman med att genomföra eller spela in intervjun. Under intervjuerna med personerna som kallas ombudsmannen och kontoristen tog jag trots allt bara fältanteckningar. Men den egendomliga situationen kvarstår, och de större frågorna om vad som är ett giltigt samtycke, och hur vi undviker att förminska människors erfarenheter, väcks.

4.3 Urval

Innan urvalet görs är det viktigt att reflektera över vilken information urvalet är tänkt att ge (Alveus, 2019). Den övergripande frågeställningen är "Hur påverkas möjligheten till en självständig vardag för personer som har insatser enligt LSS som en följd av att kontanta betalningsmöjligheter minskar i Sverige?". Jag behövde alltså få reda på vilken roll kontanter och kontanta betalningsmöjligheter spelar för personer som har insatser enligt LSS, men även hur möjligheten att betala med digitala betalningsmedel såg ut. Jag har genomfört sex semistrukturerade intervjuer med personer som har insyn i frågan om hur ett kontantfritt samhälle påverkar personer med insatser enligt LSS: en stödassistent som arbetar inom LSS, två ställföreträdare, två som är anställda på en intresseförening för personer med intellektuella funktionsnedsättningar, och en person som arbetar med att granska ställföreträdare. Det övergripande urvalet har varit av strategisk karaktär. Det strategiska urvalet motiveras av den inledande litteraturöversikten, samt mina erfarenheter av att arbeta inom LSS. Detta sammansatt gav mig en förförståelse för vilka grupper som var intressanta att kontakta (Alveus, 2019).

Urvalet av respondenterna som tillhör grupperna anställda inom LSS och ställföreträdare gjordes som sagt utifrån ett till viss del strategiskt urval, men också genom ett så kallat snöbollsurval (Alveus, 2019). Efter att jag tog kontakt med personen som i analysen benämns stödassistenten, fick jag kontaktuppgifter till ställföreträdare. Efter att jag kontaktat tre ställföreträdare med en förfrågan om att delta i studien, fick jag till stånd två intervjuer med två personer som är både gode män och förvaltare. Dessa kallas senare för ställföreträdare 1 och ställföreträdare 2.

Efter intervjuerna med de båda ställföreträdarna kontaktade jag även en förvaltning som arbetar med att granska ställföreträdare. Jag bedömde att de hade insikt på ett mer generellt plan i vilken roll kontanter spelar för personer med ställföreträdare. Intervjupersonen från förvaltningen kallas senare för granskaren. Parallellt med detta tog jag kontakt med en lokalförening tillhörande en intresseorganisation för personer med intellektuella funktionsnedsättningar, eftersom de har god insyn i hur utvecklingen påverkar deras medlemmar. Genom den organisationen fick jag kontakt med ytterligare två personer som jag genomförde intervjuer med. Dessa kallas för ombudsmannen och kontoristen i analysen. Under intervjun med kontoristen satt även en tolk med. De skickade även ut en förfrågan till sina medlemmar

angående om någon anhörig var intresserad av att ställa upp på en intervju, men därifrån fick jag inga svar.

Genom att initialt använda mig av de kontakter jag har inom LSS för att därefter be dessa om kontaktuppgifter till ytterligare personer att intervjua kom jag snabbt i kontakt med respondenter, något som är en fördel med ett snöbollsurval (Alveus, 2019). En risk med ett snöbollsurval är att studien baseras endast på personer i samma nätverk med liknande synsätt och uppfattningar (Alveus, 2019). Eftersom jag parallellt med det första urvalet kontaktade personer tillhörande andra nätverk, minimerade jag risken att alla respondenters åsikter skulle vara likformade på grund av att de tillhörde samma nätverk.

Jag vill också belysa att det finns de som omfattas av LSS som överhuvudtaget inte förekommer i materialet: de som påverkas vare sig negativt eller positivt av digitaliseringen och ett kontantfritt samhälle. De har inte förekommit i materialet, eftersom insamlingen av material har fokuserat på hur utvecklingen påverkar gruppen. Det gör att personer som är opåverkade av utvecklingen inte nämns.

Vidare är mitt syfte inte att ge en statistiskt säkerställd bild av hur ett kontantfritt samhälle påverkar personer som omfattas av LSS, utan bidra till en förståelse för hur utvecklingen påverkar denna grupp.

4.4 Analysmetod

Jag har använt mig av en abduktiv ansats i analysen, det vill säga att jag har rört mig fram och tillbaka mellan det insamlade materialet och teorin (Patel & Davidsson, 2019). Jag började analysen genom att transkribera de inspelade intervjuerna och renskriva fältanteckningarna. Transkriberingen gjordes inte ord för ord, utan har till viss del skrivits om för att citaten ska vara mer lättlästa. Därefter läste jag igenom materialet två gånger för att skaffa mig en helhetsbild av det insamlade materialet. Läsningen var färgad av den bakgrund och teori som jag redan hade skrivit, och den följande kodningen syftade delvis till att hitta kopplingar till den valda teorin. Bakgrunden och teorin utvecklades också i takt med analysen. Innan jag påbörjade kategoriseringen skrev jag ner ett par begrepp, som självständighet, utveckling mot ett kontantfritt samhälle och barriärer, som jag ansåg ha relevans efter de första läsningarna. Därefter kategoriserade jag texten i förhållande till dessa begrepp. Fler begrepp tillkom under kategoriseringen, exempelvis risk och kontantbundenhet. Kategoriseringen utgick också från några av de riktlinjer som återges av Bryman (2011) för tematisering av empiriskt material. De

riktlinjer jag utgick från var repetitioner, kategorier, likheter och skillnader, saker som inte nämns och teorirelaterat material.

Att jag valde bort några av de riktlinjer som Bryman anger grundades på att jag har ett intresse för vad som sägs, och inte hur det sägs. Rennstam och Wästerfors (2015) argumenterar för att analysen efter genomförda intervjuer ska göras dels utifrån *vad* som sägs, dels utifrån *hur* det sägs. Genom att analysera båda delar skapas en förståelse av innebörden av yttrandena, men också att kontexten och ordval tas med i beräkningen. Analysen fokuserar framförallt vad som sades i intervjuerna. Självklart är kontexten viktig, och jag är medveten om att respondenterna har gått in i rollen som respondenter formade av den kontakt vi har haft angående intervjuens syfte.

Jag valde slutligen att använda mig av kategorierna "Barriärer i det kontantfria samhället" och "Drivkrafter bakom det kontantfria samhället" i min analys. Jag har också analyserat och tolkat materialet utifrån teorin om den sociala modellen, Webers handlingstyper, isomorfism, politisk inbäddning och organisatoriska fält.

5. Analys och diskussion: drivkrafter bakom det kontantfria samhället och hur det påverkar personer som omfattas av LSS

5.1 Barriärer i ett kontantfritt samhälle: kontantbundenhet och tillgång till digitala betalningsmedel

Länsstyrelserna bedömde 2017 att personer med funktionsnedsättningar i 13 av 21 län saknar tillfredsställande tillgång till grundläggande betaltjänster (Ehrenberg & Jansson, 2017). Tillgång till pengar är en förutsättning för att skapa handlingsutrymme i vardagen. Det är inte bara en fråga om att ha sparkapital på banken eller äga aktier, utan även att ha en faktisk möjlighet att använda pengarna. De personer med insatser enligt LSS som bara använder kontanter har vanligtvis en ställföreträdare eller anhörig som hjälper till med fasta kostnader. De behöver därför tillgång till pengar när de vill köpa mat, ta en fika, åka kollektivt - allt sådant som skapar självständighet i vardagen. I ett kontantfritt samhälle är det emellertid tillgången till digitala betalningsmedel som är avgörande, eftersom pengar är digitaliserade. Genom att analysera hur kontantbundenheten ser ut i gruppen och hur möjligheten att använda digitala betalningsmedel ser ut, är det möjligt att besvara frågeställningarna om hur självständigheten i vardagen påverkas, samt vilka följder ett kontantfritt samhälle får för gruppen.

Kontantbundenhet

Med kontantbundenhet menar jag i vilken utsträckning personer som omfattas av LSS använder kontanter i dagsläget. Personen som kallas stödassistenten arbetar på ett LSS-boende för personer med lindriga funktionsnedsättningar. Stödassistenten definierade själv att de som bodde på boendet hade lindriga funktionsnedsättningar, men bedömde trots detta att *“vi har de som bara använder kontanter”* och att dessa personer inte var särskilt mobila:

“Nu är ju inte våra, de som bara har kontanter, de rör ju sig inte ute och så. Det går ännu [för dem att handla med kontanter]. Men det finns ju också ställen som inte tar kontanter.”

I dagsläget har utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle inte kommit så långt att det påverkar dessa personers möjlighet att handla i närbutikerna. Däremot, om butikerna i närheten av boendet skulle bli kontantfria, skulle det innebära en begränsning för dessa personer. De båda ställföreträdarna och stödassistenten, som alla har nära kontakt med personer som omfattas av LSS, menar att det är vanligt att pengar överförs till ett personligt konto, och att brukaren/huvudmannen tar ut pengarna i kontanter och disponerar över en tid. Även då personen använder sig av kort, händer det att de föredrar kontanter. Detta beror på att kontanter är mer konkret, men även på att många av dessa personer saknar tillgång till att se sitt saldo digitalt. Då är det enklare att ta ut pengarna eftersom personen alltid vet hur mycket pengar som finns kvar.

Inte alla som har insatser enligt LSS berörs av ett kontantfritt samhälle. Exempelvis nämnde ställföreträdare 2 att de sex äldre personer som hen företrädde i dagsläget redan var begränsade i sin vardag, eftersom de redan nu var beroende av personal för att göra inköp. De förändringar som utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle innebär gör dem därför inte lika sårbara. Likaså framkom det under intervjun med ombudsmannen, som arbetar på intresseföreningen för personer med intellektuella funktionsnedsättningar och själv har insatser enligt LSS, att ett kontantfritt samhälle också kan öka självständigheten. Som en följd av ökad digitalisering, är det lättare att beställa via internet, vilket kan öka självständigheten för personer med fysiska funktionsnedsättningar. Som nämnt tidigare i uppsatsen och som tidigare forskning visat, så är personer som omfattas av LSS en heterogen grupp, vilket gör att ett kontantfritt samhälle påverkar gruppen olika (t.ex. Ehrenberg & Jansson, 2018; Linné, 2008).

De som framförallt påverkas negativt av ett kontantfritt samhälle verkar vara de personer vars självständighet i hög grad är förbunden med möjligheten att betala med kontanter. Enligt den sociala modellen uppstår barriärer som en följd av samhällets utformning (Lindqvist, 2016; Oliver, 1990). Ett kontantfritt samhälle innebär en förändring av samhällets utformning, och denna utveckling påverkar gruppen i olika grad. För de som påverkas negativt av utvecklingen, till exempel i form av att självständigheten minskar, innebär ett kontantfritt samhälle att barriärer uppstår.

Personer med intellektuella funktionsnedsättningar riskerar att påverkas i hög utsträckning av ett kontantfritt samhälle. Jag vill poängtera att två av intervjupersonerna arbetar på en intresseförening för personer med intellektuella funktionsnedsättningar. Det kan ha gjort att vissa av svaren fokuserar på denna grupp i högre utsträckning än vad som är representativt. Å andra sidan framgår det även i de resterande intervjuerna att personer med intellektuella funktionsnedsättningar är en särskilt utsatt grupp. Detta är något som länsstyrelserna också påtalar i sina rapporter (Ehrenberg & Jansson, 2018).

Att personer med intellektuella funktionsnedsättningar är särskilt utsatta beror på en rad orsaker. I vissa fall kan personen behöva ha koden och kortet tillsammans, eller förlita sig på att någon i närheten kan koden, om det finns svårigheter med att memorera koden. Kontanter kan spela en pedagogisk roll, då en tjugokronorssedel kan vara kopplad till att kunna köpa en viss produkt i affären. Det kan också finnas risker med att betala med kort. I dessa fall kan det vara direkt förödande för handlingsutrymmet i vardagen om möjligheten att betala med kontanter försvinner. Exempelvis sa granskaren, det vill säga personen som arbetar med att granska ställföreträdare:

“Det kanske finns de som är på gränsen att förstå vad pengar är, eller som har lägre kognitiv förmåga. Då kanske det är lättare att förstå innebörden av pengar i handen än på banken och hur man ska disponera dem. Hur mycket man har kvar, att det blir mer greppbart när det är kontanter.”

I ett samhälle med kontanter har många i denna grupp exempelvis möjlighet att handla mat själv, något som riskerar att minska i ett kontantfritt samhälle. Att personer med intellektuella funktionsnedsättningar är särskilt utsatta i ett kontantfritt samhälle verkar vara en sammansättning av att digitala pengar är abstrakta, och att det uppstår fler riskfyllda situationer vid betalning med kort. Förlängningen av detta kan bli att stödbehoven blir mer omfattande, på

bekostnad av personens självständighet. Detta bekräftar vad Linné (2008) skriver om hur pengars digitalisering förändrar villkoren i människors sociala liv. Olika grupper har olika tillgång till den digitala tekniken för pengar, vilket gör att ett kontantfritt samhälle får olika social betydelse (Linné, 2008). Detta tyder också på att samhällets utformning i hög grad påverkar huruvida en funktionsnedsättning blir ett funktionshinder, i enlighet med den sociala modellen (Lindqvist, 2016; Oliver, 1990). Den nedsatta förmågan att tänka abstrakt innebär ett funktionshinder även i ett samhälle med kontanter, men i ett kontantfritt samhälle riskerar effekterna av funktionsnedsättningen att bli mer kännbara för gruppen.

Möjlighet att använda betalkort

Ombudsmannen, stödassistenten och kontoristen menade att de som har svårast att använda kort idag, oftast har möjlighet att lära sig. Det kräver dock ett ökat stödbehov:

Malva: - "Om du tänker att man inte alls kommer kunna betala med kontanter i framtiden, hur tror du att det hade påverkat dem som bor här?"

Stödassistenten: - "Ja, det hade ju ställt till det mycket. Det blir en begränsning i ekonomin. Och speciellt för de som inte alls har kortet idag. Man gör ju så många gånger att man tar ut sitt hela belopp, och sen har man det i kontanter."

Malva: - "Hemma liksom?"

Stödassistenten: - "Ja. Men då får man ju stödja upp där /.../ [M]en det blir återigen, mycket stöd av personal och gode män och förvaltare. Att man samarbetar och stödjer, så kan det gå."

Det går alltså att bemöta de hinder som uppstår för de som inte använder kort idag, något som dock kräver ökade stödinsatser. Ombudsmannen menade att deras medlemmar, personer med intellektuella funktionsnedsättningar, i hög utsträckning är beroende av andra personer och i ett kontantfritt samhälle ökar beroendet av andra personer. Ombudsmannen menade att deras medlemmar känner stolthet i att kunna köpa saker själv för egna pengar. När pengar går från att vara konkreta sedlar eller mynt, till att vara en siffra på en skärm, minskar deras medlemmars självständighet och *"alla vill klara sig själv"*. I förhållande till Shakespeare (2006), som menar att strävan efter självständighet inte får gå för långt, verkar det som att förskjutningen i självständigheten inte är önskvärd när det kommer till ett kontantfritt samhälles följder.

Granskaren, som genom sitt arbete har regelbunden kontakt med en mängd olika ställföreträdare, menade att det finns en överhängande risk med den nuvarande utvecklingen:

”Det är väl då att de helt enkelt skulle vara utan pengar, eller vad man ska säga. Eller det är väl så, att de tvingas in i en lösning som de inte väljer att ha.”

Det som granskaren ger uttryck för tyder alltså på en motsättning mellan den nuvarande utvecklingen av digitala betalningsmedel och vad LSS-lagstiftningen syftar till. Och detta tycker jag är viktigt: Att de mest kontantbundna tvingas in i en lösning som de inte väljer att ha. Trots att Sverige har en lagstiftning som syftar till valfrihet för personer med funktionsnedsättningar, finns det en risk att de som är mest kontantbundna tvingas in i lösningar som de själva inte väljer. Och om det är så att personer som omfattas av LSS upplever att de tvingas in i lösningar som de inte vill ha, visar det på en tydlig diskrepans mellan mål och verklighet med LSS-lagstiftningen. Den ökade risken att vissa personer som omfattas av LSS mister tillgången till pengar i ett kontantfritt samhälle, innebär också en rejäl förskjutning i deras möjlighet till att vara självständiga. Deras beroende av välvilliga personer runt omkring dem ökar. De blir beroende av ställföreträdare, personal och anhöriga som stödjer där de tidigare har klarat sig själva.

BankID

En återkommande diskussion under intervjuerna var möjligheten att ha mobilt bankID för personer som omfattas av LSS. I och med digitaliseringen har exempelvis sjukvården, myndigheter och banker flyttat över allt fler funktioner till att hanteras digitalt. BankID kan också användas för att göra köp över internet såväl som i affärer och caféer via Swish. I de fall då en person står under godmanskap eller inte har någon ställföreträdare ska möjligheten att ha mobilt bankID inte vara begränsad, något som det dock kan vara av andra orsaker. Under intervjun med kontoristen framkom det att kontoristen blivit stoppad att få mobilt bankID som en följd av sin funktionsnedsättning, ett rörelsehinder. Kontoristen berättade att:

“Jag blev stoppad av banken att få mobilt bankID för att jag själv inte kunde använda en bankdosa. Jag skrev på en fullmakt där jag tillät min personliga assistent att få tillgång till koden, men banken godkände inte den. Jag har inget behov av en god man, men banken menade att jag måste skaffa mig en god man för att, enligt deras regler, kunna ha mobilt bankID.”

Bankens värderingar om vem som borde ha en god man stod alltså i vägen för kontoristens möjlighet att få bankID. Jag frågade granskaren om det här specifika fallet, eftersom det är just sådana frågor hen arbetar med, och det blev tydligt att kontoristen riskerar att hamna i en svår situation:

”Det här med bank-id är jättesvårt, för det är bankerna själva som äger den frågan, och jag har inte satt in mig helt i det själv. Men jag tror att bankerna gör lite som de vill. Men jag har svårt att se att man skulle anordna god man åt någon med det specifika skälet att personen skulle få lov att få ett bank-id. Det är svårt att säga att vi skulle godta.”

Vad detta innebär är alltså att det inte finns grund att få en god man på grund av att personen inte själv kan knappa in koden. Det tyder på att bankens förklaring om att kontoristen måste ha en god man för att kunna få bankID är felaktig. Något som påverkade just det här fallet var att bankID inte går att använda med tillgängliga ögonstyrningsprogram. Vanligtvis använder kontoristen ögonstyrningsprogrammet för att kunna använda datorer och mobiler, något som alltså inte är möjligt med bankID. För personer med liknande rörelsehinder innebär det en begränsning i ett kontantfritt samhälle. Likaså går valet från bankens sida att härleda till att det är en ny situation, där banken handlar utifrån osäkerhet (DiMaggio & Powell, 1983). Följden blir dock densamma - att tillgången till digitala betalningsmedel begränsas och strukturella barriärer som en följd av normer och värderingar skapas (Lindqvist, 2016).

Det framgick även i intervjuerna att det råder oenighet och bristande kunskap kring vem som har rätt till mobilt bankID:

“Nej men de kan inte ha bankID om de har god man. För det är den gode mannen som ansvarar för ekonomin, och då kan de inte ha bankID. För då går de in på kontot ju. /.../ Och då fungerar det inte.”

Ställföreträdare 2.

Ställföreträdare 2, som är god man åt fem personer som omfattas av LSS, menade alltså att personer som står under godmanskap inte kan ha bankID. Under intervjun med granskaren frågade jag om det stämmer:

”Om det finns gode män som tror att huvudmän inte kan ha bankID, att de inte får lov att ha det, så är det fel. Det har de all rätt att ha.”

Granskaren.

Detta visar på att det finns okunskap och värderingar bland både banker och ställföreträdare. Dessa värderingar och normer blir också styrande i fråga om vem som har rätt till bankID, något som påverkar tillgången till digitala betalningsmedel för personer som omfattas av LSS. För att förtydliga, okunskap från ställföreträdarens sida såväl som från bankers och kanske samhället i stort, verkar bidra till barriärer i ett kontantfritt samhälle (Lindqvist, 2016). Det finns alltså andra faktorer än bara kontantbundenhet som bidrar till otillgänglighet i ett kontantfritt samhälle. Tidigare diskuterade jag om ett kontantfritt samhälle möjligtvis innebär ökad självständighet för personer med fysiska funktionshinder, men vad dessa exempel belyser är att så inte alltid är fallet. Att ha i åtanke är att ett kontantfritt samhälle kan innebära att beroendet av andra personer för gruppen ökar, vilket gör att vilka värderingar och normer som andra har får större inverkan. Likaså bekräftar dessa exempel vad Giertz (2012) menar: att personer som har LSS-insatser i kombination med en god man verkar ha mindre inflytande och självbestämmande.

Stödassistenten berörde också frågan om bankID och godmanskap:

“Men sen gäller det också att som vi, en del boende kan säga att “Nej men [bankID] kan inte jag ha, det säger min gode man”. Ja men det kan du visst det, vi vet ju vad de har för rättigheter. Vi vet ju skillnaden, för vi har ju sett det i många år och jobbat med det. Så då kan vi säga “Jo men det kan du visst det. Det ska vi kolla upp och det här kan vi göra tillsammans”. Vi kan gå till banken och följa med, och liksom ta reda på sådana frågor.”

Detta tyder på vikten av att personal, och andra i gruppens närhet, har god insyn i vilka rättigheter som personer som omfattas av LSS har. Det framgår att stödassistenten är medveten om dessa, och därför också kan stödja när behovet finns. Med välinformerad personal, minskar alltså risken för otillgänglighet i ett kontantfritt samhälle. Det är alltså till viss mån möjligt att överbrygga de barriärer som uppkommer i ett kontantfritt samhälle – om resurserna ges.

BankID ska vara som vilken legitimation som helst, men eftersom den är möjlig att ingå avtal med fräntas personer som står under förvaltarens möjligheten att ha bankID. Att i sin tur få en förvaltare är inte heller ett okomplicerat beslut, utan något som tingsrätten beslutar om. Mindre ingripande åtgärder, exempelvis godmanskap, ska ges företräde om det är möjligt. Att stå under

förvaltare är i sig en begränsning, men åtgärden ska syfta till att skapa självständighet i den utsträckning det är möjligt. Granskaren belyste att förvaltare kan leda till begränsningar i vardagen:

Malva: - "Men hur tror du att ett kontantfritt samhälle påverkar personer som har en ställföreträdare?"

Granskaren: - "Det är så svårt att uttala sig generellt, säg att vi kanske har 2500 vuxenärenden, och jag tror att alla har olika förutsättningar för att klara sig i ett kontantfritt samhälle."

Malva: - "Du får gärna nyansera lite om du kan?"

Granskaren: - "Jag tror att man, kanske om man uttrycker det, det märker jag väl av, att yngre personer som får ställföreträdare och är uppväxta med bankID, helt uppvuxna i digitaliseringen, och tanken för dem att vara utan bankID, om de ställs under förvaltare, är ju väldigt begränsande såklart. Kanske än mer än det var att ha förvaltare back in the days."

Begränsningen som frånvaron av mobilt bankID skapar är möjligtvis en generationsfråga. Som granskaren sa, yngre personer är uppvuxna i digitaliseringen och är medvetna om de begränsningar som avsaknaden av mobilt bankID innebär. Äldre personer är inte i lika stor utsträckning medvetna om ett bankID:s funktion, och därför efterfrågar de inte det i samma utsträckning. Ställföreträdare 2 är ställföreträdare gentemot äldre personer, och hans huvudmän har aldrig bett om att få mobilt bankID, något som också tydligt visar på generationsaspekten. Men även om äldre personer saknar medvetenhet om bankID, betyder det inte att det inte kan leda till begränsningar i ett kontantfritt samhälle. Däremot, som diskussionen antyder finns det skäl att anta att det finns de som på grund av sin funktionsnedsättnings karaktär har svårigheter med abstrakt tänkande, och därmed alltid kommer vara begränsade i ett kontantfritt samhälle.

Oavsett vilken anledning – värderingar, förvaltare eller digitalt utanförskap - som ligger till grund för att en person inte kan ha bankID, leder det till vardagliga begränsningar. Detta var något stödassistenten som arbetar på ett LSS-boende nämnde under intervjun:

"Då blir det en begränsning, att man inte kan ha Swish och bankID, för då har man ju inte tillgång till sitt konto på det viset. Och det kan ställa till mycket."

Vad stödassistenten belyser är att i ett digitaliserat samhälle, så skapar avsaknaden av tillgång till digitala betalningsmedel begränsningar. Även ställföreträdare 1 belyste detta:

“Så det finns ju vissa nackdelar med att man har förvaltare och inte kan se via internetbanken hur mycket pengar man har kvar.”

Personer som saknar tillgång till bankID hamnar i en särskilt utsatt situation i ett kontantfritt samhälle. När allt fler funktioner flyttas över till att hanteras digitalt, leder det till begränsningar för personer som inte har bankID. Dels skapas begränsningar i form av att dessa personer inte har tillgång till någon digital legitimation, vilket gör att de inte kan sköta sina ärenden digitalt. När pengar i högre utsträckning är digitala, men det inte är möjligt för dessa personer att få reda på sitt saldo digitalt, minskar deras flexibilitet och därmed självständighet. Detta tyder på, som den sociala modellen menar, att samhällets utformning till stor del påverkar vem som självständigt kan ta del av samhället (Lindqvist, 2016; Oliver, 1990).

Stödassistenten berättade att det faktum att Skånetrafiken från och med december ändrar sitt biljettsystem så att engångsbiljetter bara kan köpas med kontokort eller via deras app vid resor med regionbussar, leder till oro för en av brukarna som står under förvaltare:

“Tänk att du är iväg och ska köpa en biljett. Om du inte vet vad du har på ditt konto så kan du kanske inte köpa biljett. Där [på kontot] kanske inte är någonting. /.../ Och då måste man ha tag i sin förvaltare /.../ Och det kan ställa till det jättemycket bara det.”

I det här fallet blir det tydligt att personen blir begränsad eftersom pengarna är digitala, och att det inte finns någon möjlighet för personen att få reda på saldot digitalt. Att ständigt behöva ha koll på saldot är en omständighet som försvårar vardagen för vissa personer. Stödassistenten beskriver också hur problematiskt det skulle vara om pengarna på kontot är slut, och personen med kort varsel skulle behöva få tag på sin förvaltare. Eftersom LSS riktar sig till de som har störst svårigheter i vardagen, är det möjligt att den belastning som detta innebär får större konsekvenser än för någon som inte har insatser enligt LSS.

Samtidigt beskrev en av ställföreträdarna en situation där uppdraget hade övergått från godmanskap till förvaltare. Förvaltare är som bekant en mer ingripande åtgärd, och vid förvaltare saknas möjligheten att ha bankID. Banken hade missat detta, och därför kunde

huvudmannen fortfarande se sitt saldo digitalt, både på det personliga kontot och det kontot som ställföreträdaren disponerade. När huvudmannen såg att det fanns pengar kvar på kontot som ställföreträdaren disponerade, bad huvudmannen förvaltaren att sätta över pengarna på det personliga kontot. Ställföreträdaren menade att situationen blev ohållbar:

“Men problemet var för mig att så fort de såg att där var några pengar kvar på kontot, så ville de ha ut dem ju. Så då ringde de till mig hela tiden, varje månad.”

Ställföreträdare 1.

Vad som skedde var alltså att huvudmannen såg att det fanns mer pengar, och därför önskade att få ut dem, något som skapade problem för ställföreträdaren. Frågan rörande att ha tillgång till sitt saldo digitalt är alltså komplex. Däremot är tydligt att ett digitalt samhälle per definition blir mindre tillgängligt för dem som saknar tillgång till digitala betalningsmedel, och barriärer för deltagande i samhället uppkommer (Lindqvist, 2016; Oliver, 1990).

Det verkar alltså som att kontantbundenheten och tillgången till digitala betalningsmedel varierar bland personer som omfattas av LSS. För vissa grupper ökar självständigheten, och för de som i dagsläget har störst stödbehov påverkas inte självständigheten i någon högre utsträckning. Däremot finns det de som i hög grad använder sig av kontanter, både som en följd av egen vilja och som en följd av sin funktionsnedsättning. Likaså finns det de som har begränsad tillgång till digitala betalningsmedel, antingen som en följd av samhällliga värderingar, på grund av förvaltarenskap eller digitalt utanförskap. Deras självständighet påverkas i hög grad av utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle. I de fall då användandet av kontanter inte är ett val utan en konsekvens av personens funktionsnedsättning innebär ett kontantfritt samhälle att ytterligare barriärer för individens valfrihet och därmed möjlighet till en självständig vardag skapas. Jag menar att det går att analysera dessa barriärer som strukturella, eftersom de är en följd av det normativa antagandet att alla kan betala med digitala betalningsmedel – när det i verkligheten förhåller sig annorlunda (Lindqvist, 2016; Oliver, 1990).

Vidare innebär utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle en ökad risk att personer som omfattas av LSS tvingas in i lösningar som de själva inte hade valt. Detta går att härleda till de strukturella förändringarna ett kontantfritt samhälle innebär, i form av att digitala betalningsmedel blir dominerande och att möjligheten att betala med kontanter minskar. Det

blir alltså tydligt att personer som omfattas av LSS riskerar att marginaliseras i utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle.

5.2 Drivkrafter bakom det kontantfria samhället

Länsstyrelserna menar att ett kontantfritt samhälle innebär en strukturell förändring som leder till att bland annat uttagsautomater plockas bort och att bankkontor slutar hantera kontanter (Ehrenberg & Jansson, 2018). Denna utveckling skapar barriärer för deltagande och självständighet i vardagen för vissa som omfattas av LSS. Frågan som följer är varför samhället blir mer kontantfritt, och hur drivkrafterna bakom utvecklingen kan förstås.

En av ställföreträdarna belyste denna utveckling:

“Förr fanns det ju bankkontor i varje kvarter, när jag växte upp i alla fall. /.../ [D]e till och med åkte ut när det var pensionsutbetalningar, ut i stadsdelsområdena och hade ett tillfälligt kontor där de kunde betala ut pengar till dem som hade svårt att transportera sig. /.../ Bankerna var ju en service till människor, i olika områden. Jag vet att där min mormor bodde /.../ där fanns två, tre bankkontor bara inom ett par hundra meters avstånd. Helt otroligt. Sen nu finns det nästan inga kontor alls.”

Ställföreträdare 1.

Banker har alltså rationaliserat bort vissa funktioner. Från att ha satt upp tillfälliga kontor till att ta bort kontanthantering, innebär en tydlig förändring av samhällsservicen de bidrar med. Det har alltså skett en förändring av hur banker utformar sin verksamhet, men frågan är varför och hur detta har varit möjligt.

Att allt fler banker tar bort kontanthantering kan förstås som en likformning på fältet (DiMaggio & Powell, 1983). I detta fall är processen av likformighet ett resultat av att lagstiftningen i Sverige inte är tvingande när det kommer till möjligheten att betala med eller tillhandahålla kontanter (Daoud & Larsson, 2014; DiMaggio & Powell, 1983). Hållrummet som lagstiftningen innebär gör det helt enkelt möjligt för banker och företag att sluta hantera kontanter när detta uppfattas som en för hög kostnad.

Ytterligare en förklaring till varför banker väljer att ta bort kontanter och uttagsautomater är de avregleringar som har skett på bankmarknaden. Den institutionella regleringen av bankmarknaden i Sverige har förändrats, något som bidrar till ökad konkurrens (Larsson &

Sjögren, 1995). En avreglerad bankmarknad ökar också bankernas handlingsutrymme att själva anpassa sin verksamhet efter vad som är lönsamt. Om då kostnaden för att hantera kontanter samtidigt stiger i takt med att färre betalar med kontanter, kan bankers beslut att sluta hantera kontanter förstås som målrationellt (Ahrne, 1999; Weber, 1983). Tidigare, när den digitala infrastrukturen för betalningar inte var lika utvecklad, och en stor del av betalningarna gjordes med kontanter, var kostnaden för att hantera kontanter i förhållande till vinsten legitim. När allt färre betalningar görs med kontanter ses kostnaden för kontanthantering som oproporionerligt stor. Detta eftersom nyttan som bankomater och kontanthantering medför inte överskrider kostnaden (jmf. SOU 2018:42).

Vad detta också innebär är att den dominerande aktören på fältet, staten, inte sätter en formell press på bankerna att tillhandahålla kontanter. En av förklaringarna till att organisationer på samma organisatoriska fält likformas är ofta den formella pressen som dominerande aktörer på fältet sätter (Daoud & Larsson, 2014; DiMaggio & Powell, 1983). I det här fallet likformas bankerna trots att det inte finns någon sådan formell press, vilket gör att likformigheten kan härledas till mimetiska och normativa processer, eller till andra former av press (DiMaggio & Powell, 1983). De institutionella förutsättningarna, i form av att kontanthantering inte är tvunget enligt lag, skapar alltså normer om vilka kostnader banker ska ha, och därmed också vilken service banker ska utföra.

Huruvida det i det långa loppet är rationellt för banker att ta bort kontanthantering är intressant att diskutera. Banker, som jag menar kan analyseras utifrån att de tillhör ett institutionellt organisatoriskt fält, riskerar att förlora legitimitet i utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle (Stern, 1999). Exempelvis riskerar de att mista legitimitet genom bortrationaliserandet av kontanthantering, eftersom de då går allt längre ifrån den institutionaliserade bilden av vad en bank är (Linde och Svensson, 2013). Detta är något som i hög utsträckning påverkar personer som har insatser enligt LSS med ställföreträdare:

“De gode männen kan vilja ta ut kontanter åt [huvudmännen], men det finns ingen praktisk möjlighet att göra det.”

Granskaren.

De gode männen kan vilja ta ut kontanter åt huvudmännen, men saknar i allt större utsträckning möjlighet att göra det. Speciellt då det rör sig om personer som ofta tappar bort sina bankkort, är möjligheten att kunna ta ut kontanter via banken särskilt viktigt. Företag på institutionella fält vinner som tidigare nämnt konkurrensfördelar genom att vara mest legitima, och frågan blir vad effekterna i det långa loppet blir för bankerna själva av att de slutar tillhandahålla kontanter (Linde & Svensson, 2013; Stern, 1999). Det är möjligt att det leder till att nya institutioner formas för att täcka de behov som banker inte längre kan uppfylla (jmf. Sveriges riksbank, 2017).

Banker som avvecklar kontanthantering riskerar också att förlora kunder som behöver kontanter. Granskaren belyste under intervjun att en faktor som kan påverka att banker ändå väljer att avveckla kontanthantering är att personer som omfattas av LSS generellt är en resurssvag grupp, och frågade sig om det inte är möjligt att banker därför i lägre utsträckning är intresserade av att ha kvar de som kunder. Om det vore en resursstarkare grupp med större politiskt inflytande, hade bankerna förmodligen haft större intresse av att behålla dem som kunder (jmf. Daoud & Larsson, 2014).

Vad detta tyder på är att banker har bortprioriterat samhällsservice till fördel för andra vinster. Jag menar också att det tyder på att när värderationella mål som LSS-lagstiftningen sätts upp på nationell nivå, samtidigt som de inte är styrande i någon större utsträckning, väljs de bort till fördel för marknadsekonomiska och målrationella mål (Weber, 1983).

6. Slutsats

Den minskade möjligheten att använda kontanta betalningsmedel i Sverige riskerar att minska möjligheten till en självständig vardag för personer som omfattas av LSS. Självständighet i vardagen handlar om att kunna agera själv, och välja vad, hur och när saker ska göras. Personer som omfattas av LSS är generellt redan i hög grad beroende av andra personer, men den nuvarande utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle tyder på att stödinsatserna kommer behöva öka för många som omfattas av LSS. Inledningsvis berättade jag om ett tillfälle då en brukare gick från att kunna köpa en konsertbiljett själv, till att behöva förlita sig på stöd från tre personer. Liknande situationer riskerar att uppstå i allt högre utsträckning om utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle fortgår, eftersom många som omfattas av LSS har stor kontantbundenhet eller saknar tillgång till digitala betalningsmedel. De barriärer som uppstår

till följd av ett kontantfritt samhälle är till viss mån möjliga att överbrygga om resurserna ges, men det sker på bekostnad av gruppens självständighet.

De drivande aktörerna är banker som tidigare hanterat kontanter, men valt att sluta att göra det på grund av de möjligheter som avregleringarna i kombination med lagstiftningen har skapat. Detta kan förstås som en följd av bankväsendets strävan efter vinst, men också som följd av likformigheten inom bankväsendet som uppstår som en följd av de institutionella förutsättningarna. Eftersom det också rör sig om en resurssvag grupp med begränsat politiskt inflytande blir ett kontantfritt samhälle möjligt. Bankernas självbestämmande har ökat – på bekostnad av självbestämmandet för personer som omfattas av LSS.

Utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle innebär att strukturella barriärer bildas, eftersom ett kontantfritt samhälle utgår från det normativa antagandet att alla har tillgång till och kan använda sig av digitala betalningsmedel. De strukturella barriärerna är omfattande, eftersom tillgången till pengar är avgörande för att kunna leva i en penningekonomi. Följden blir att diskrepansen mellan målet om full delaktighet och självständighet för personer som omfattas av LSS och verkligheten blir större. Min slutsats är att den nuvarande utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle är ett exempel på när samhällets utformning gör att en funktionsnedsättning blir ett funktionshinder.

Referenser

Ahrne, Göran. 1999a. Organisationer och människor. I Ahrne, Göran och Hedström, Peter (red.) *Organisationer och samhälle: analytiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur, 13-26.

Ahrne, Göran. 1999b. Organisationers mål, kollektiva resurser och makt. I Ahrne, Göran och Hedström, Peter (red.) *Organisationer och samhälle: analytiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur, 27-35.

Alveus, Johan. 2019, *Skriva uppsats med kvalitativ metod: en handbok*. 2. uppl. Liber.

Bryman, Alan. 2011. *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber, Malmö.

Danermark, Berth. 2005. Sociologiska perspektiv på funktionshinder och handikapp. I Berth Danermark (red.) *Sociologiska perspektiv på funktionshinder och handikapp*. Lund: Studentlitteratur, 13-36.

Daoud, Adel & Larsson, Bengt. 2014. Den nya ekonomiska sociologin. I Azarian, Reza, Daoud, Adel & Larsson, Bengt (red.) *Ekonomisk sociologi – en introduktion*. Stockholm: Liber, 42-64.

DiMaggio, Paul & Powell, Walter. 1983. The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American sociological review*, 48(2):147-160.

Ehrenberg, Sara & Jansson, Johanna. *Bevakning av grundläggande betaltjänster 2018*. Rapport/Länsstyrelserna: 2018:14.

Ehrenberg, Sara & Jansson, Johanna. *Bevakning av grundläggande betaltjänster 2017*. Rapport/Länsstyrelserna: 2017:13.

Eriksson-Zetterquist, Ulla & Ahrne, Göran. 2011. Intervjuer. I Göran Ahrne & Peter Svensson (red.) *Handbok i kvalitativa metoder*. Lund: Studentlitteratur, 36-57.

Etikprövningsmyndigheten. 2019. *Vad säger lagen?* Etikprövningsmyndigheten. <https://etikprovningmyndigheten.se/for-forskare/vad-sager-lagen/> (hämtad 2019-11-29)

- Giertz, Lottie. 2012. *Erkännande, makt och möten. En studie av inflytande och självbestämmande med LSS*. Diss., Linnéuniversitet.
- Johansson, Roine. 2009. Vid den institutionella analysens gränser: Institutionell organisationsteori i Sverige. *Nordiske Organisationsstudier* 11 (3): 5 – 22.
- Larsson, Mats & Sjögren, Hans. 1995. *Vägen till och från bankkrisen. Svenska banksystemets förändring 1969-94*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Linde, Stig & Svensson, Kerstin. 2013. Bokens ärende. I Linde, Stig & Svensson, Kerstin (red.) *Förändringens entreprenörer och tröghetens agenter. Människobehandlande organisationer ur ett nyinstitutionellt perspektiv*. Stockholm: Liber, 8-24.
- Lindqvist, Rafael. 2016. Funktionshinder. I Christofer Edling & Fredrik Liljeros (red.). *Ett delat samhället - makt, intersektionalitet och social skiktning*. 2. uppl. Stockholm: Liber, 149-176.
- Linné, Tobias. 2008. *Digitala pengar: nya villkor i det sociala livet*. Diss., Lunds Universitet.
- Klein, Mikael. 2019. Vi accepterar aldrig LSS-utredningens förslag! *Dagens samhälle*. <https://www.dagensamhalle.se/debatt/vi-accepterar-aldrig-lss-utredningens-forslag-25637> (hämtad 2019-11-08)
- Malmö, 2019. <https://malmo.se/Service/Du-och-dina-anhoriga/Funktionsnedsattning/Stod-och-insatser-till-dig-som-har-funktionsnedsattning.html> (hämtad 2019-10-30).
- Oliver, Mike. 1990. *The Individual and Social Models of Disability*. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Oliver-in-soc-dis.pdf> (hämtad 2019-12-22).
- Patel, Runa och Davidsson, Bo. 2019. *Forskningsmetodikens grunder: att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. 5. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- SFS 1949:381. *Föräldrabalk*.
- SFS 1993:387. *Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade*.
- Shakespeare, Tom. 2006. *Disability Rights and Wrongs. [Elektronisk resurs]*. London: Routledge.

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=cat07147a&AN=lub.6137543&site=eds-live&scope=site> (hämtad 2019-11-12)

Simmel, Georg. 2004. *The Philosophy of Money*. [Elektronisk resurs]. 3. uppl. London: Routledge. http://www.eddiejackson.net/web_documents/Philosophy%20of%20Money.pdf (hämtad 2020-01-03)

Solvang, Per. 2005. Det poststrukturalistiske perspektiv i handikapforskningen. I Berth Danermark (red.) *Sociologiska perspektiv på funktionshinder och handikapp*. Lund: Studentlitteratur, 83-102.

SOU 2018:42. *Tryggad tillgång till kontanter: delbetänkande*.

Stern, Charlotta. 1999. Nyinstitutionell organisationsteori. I Ahrne, Göran & Hedström, Peter (red.) *Organisationer och samhälle: analytiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur, 77-89.

Svenska Bankföreningen. 2019. <https://www.swedishbankers.se/fakta-och-rapporter/svensk-bankmarknad/bankerna-i-sverige/> (hämtad 2019-12-10).

Svenska Dagbladet. 2019. *Debatten om assistans*. <https://www.svd.se/om/debatten-om-assistans> (hämtad 2019-12-10).

Svensson, Kerstin. 2013. Varför fungerar det? Om betydelsen av förväntningar, institutioner och aktörer. I Linde, Stig & Svensson, Kerstin (red.) *Förändringens entreprenörer och tröghetens agenter. Människobehandlande organisationer ur ett nyinstitutionellt perspektiv*. Stockholm: Liber, 73-89.

Sveriges riksbank. 2016. *Den svenska finansmarknaden 2016*. Stockholm.

Sveriges riksbank. 2017. *Riksbankens e-kronaprojekt: rapport 1*. Stockholm.

Weber, Max. 1983. *Ekonomi och samhälle. Förståelsesociologins grunder*. Lund: Argos.

Bilagor

Bilaga 1 – intervjuförfrågan*

Hej!

Mitt namn är Malva Kauranen, och jag ska denna termin skriva min kandidatuppsats i sociologi vid Lunds universitet. Jag har intervjuat personal på [LSS-boende], och fick via dem din mailadress i egenskap av att du är god man eller förvaltare.

Jag är intresserad av hur ett kontantfritt samhälle påverkar möjligheten till en självständig vardag för personer som har insatser enligt LSS, men också hur ett kontantfritt samhälle förändrar uppdraget som god man eller förvaltare. Intervjun är planerad till cirka 30-60 minuter och de som intervjuas kommer avidentifieras.

Därför undrar jag om du är intresserad av att ställa upp på en intervju? Förslagsvis denna eller nästa vecka, men jag är anpassningsbar. Jag har fått tillåtelse att genomföra intervjuerna på [LSS-boendet], men om du vill genomföra den på en annan plats är det också möjligt.

Tack på förhand och med vänliga hälsningar,
Malva Kauranen.

*Intervjuförfrågan har omformulerats något beroende på vem jag har kontaktat, men i grunden har formuleringen varit densamma.

Bilaga 2 – intervjuguide stödassistenten*

Inledande frågor:

- Kan du berätta och beskriva vad det är du arbetar med?
- Hur länge har du arbetat inom LSS?
- Kan du berätta lite generellt om din arbetsplats, lite kring hur stödbehoven ser ut och varierar, och sådär?
- Är frågan om det kontantfria samhället, och framförallt då i förhållande till personer med insatser enligt LSS, något som du har tänkt på eller diskuterat? Kan du berätta om hur den diskussionen låtit? Positiv/negativ. Möjlighet/risk etc.
- Hur förändras ditt arbete om kontanta betalningsmöjligheter skulle försvinna? Har du redan nu märkt någon skillnad?

Kontanters roll:

- Kan du berätta fritt om hur dem som bor på det boendet där du arbetar använder sig av kontanter i vardagen?
- Kan du berätta om hur det går till när olika personer här köper mat?
- Skiljer det sig mycket mellan olika personer hur mycket de använder kontanter? Vad tror du den skillnaden ligger i?
- Har det hänt att någon som bor här velat betala med kontanter, men detta inte varit möjligt? Kan du berätta om ett sådant tillfälle?
- Finns det personer som bor här som inte har möjlighet att använda sig av ett betalkort? Tror du dem har en möjlighet att lära sig? (Hur skulle det gå till?)
- Har du märkt några effekter av minskade möjligheter att betala med kontanter för de som bor här?
- Hur många av de som bor här har en god man? Tror du att det finns något samband mellan att ha en god man och användandet av kontanter?

Självständighet:

- Vad tänker du om begreppet självständighet i förhållande till de som bor här? Vad tror du är viktigt för att de ska känna självständighet i vardagen?

- Hur uppfattar du att möjligheten till en självständig vardag ser ut för de som bor här?
Vilka hinder, möjligheter finns?
- Tror du att de som bor här skulle känna ökad eller minskad självständighet med ett kontantfritt samhälle?

Risk och möjligheter med ett kontantfritt samhälle:

- Finns det några risker med ett kontantfritt samhälle utifrån brukarens perspektiv?
- Finns det några möjligheter med ett kontantfritt samhälle utifrån brukarens perspektiv?
- Vad tänker du kring utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle? Positivt/negativt? Hur får vi med alla på tåget?

Finns det något du vill tillägga?

*Intervjuguiderna för övriga intervjuer har reviderats i förhållande till personens uppdrag eller arbete. I övrigt har intervjuguiderna haft ungefär samma utformning.

Bilaga 3

Intervjuguide ställföreträdare

Inledande frågor:

- Kan du börja med att berätta kring ditt uppdrag, är du god man eller förvaltare?
- Hur skiljer sig rollen som god man och förvaltare?
- Hur länge har du varit förvaltare/god man, vad är det som driver dig att vara det?
- Är du bara god man till personer med insatser enligt LSS?
- Kan du beskriva hur ditt uppdrag skiljer sig åt beroende på personen som du är förvaltare åt?
- Vilka delar av huvudmannens ekonomi är det du har hand om? Varierar det?
- Hur mycket insyn har du i huvudmannens ekonomi, och vilket ansvar har du för deras ekonomi?
- Vilket ansvar har du när det kommer till att se till att ekonomin går ihop?
- Kan du beskriva hur du går tillväga när den du är god man/förvaltare får tillgång till pengar eller behöver mer pengar.
- Skiljer det sig mycket mellan huvudmännen hur mycket de använder kontanter? Vad tror du den skillnaden ligger i?
- Skulle du säga att de du är god man åt har stort beroende av kontanter?
- Har de som du är god man åt möjlighet att använda sig av ett betalkort? Tror du de har en möjlighet att lära sig?
- Vilket slags betalkort är det huvudmännen har tillgång till? Är det möjligt att göra köp via internet med det?

Självständighet:

- Vad tänker du om begreppet självständighet i förhållande till dem som du är god man/förvaltare åt?
- Hur uppfattar du att möjligheten till en självständig vardag ser ut för dom som du är god man/förvaltare åt? Vilka hinder, möjligheter finns?
- Tror du att dom som du är god man/förvaltare åt skulle känna ökad eller minskad självständighet med ett kontantfritt samhälle?

Risk och möjligheter med ett kontantfritt samhälle:

- Har du märkt några effekter av att kontanter används i mindre utsträckning för dem du är god man/förvaltare åt?
- Finns det några risker med ett kontantfritt samhälle utifrån brukarens perspektiv?
- Hur ser du på utvecklingen mot ett kontantfritt samhälle? Är det något som försvårar eller förenklar ditt uppdrag?
- Hur förändras ditt uppdrag som god man om kontanta betalningsmöjligheter skulle försvinna? Finns det en risk att du då skulle lämna ditt uppdrag om det förändras för mycket?
- Finns det några möjligheter med ett kontantfritt samhälle utifrån brukarens perspektiv?

Frågor i relation till tidigare intervjuer:

- Jag har intervjuat personal som arbetar på ett LSS-boende, och då har det framgått att det är viktigt med ett välfungerande samarbete mellan god man eller förvaltare, personal och boende. Delar du den bilden? Hur förhåller du dig till det?
- Personer som står under förvaltarskap kan inte ha bank-id eller swish. Hur tänker du kring det i förhållande till ett kontantfritt samhälle?
- Om en person som du är god man åt vill ha bank-id, hur förhåller du dig till det? Tror du det finns någon risk med att personen har bank-id?

Finns det något du vill tillägga?